

פנחס ספיר

ה"דחפור"
של
מלחמת
העצמאות

ד"ר מרדכי נאורי

בימיה הראשונים של המלחמה, ובמשך כשנה וחצי שימש כמעין "מכבה השריפות" בנושאי ארגון, כלכלה ולוגיסטיקה. לפחות שלוש פעמים הציב אותו בן-גוריון בנקודות רגישות, אשר בהן הוכחה שוב ושוב יכולתו ה"דחפורית", שכה הייתה חיונית בימים ההם.

חיפושי הנפט, ועוד נושאים מרכזיים.

ידועה אך מעט היא תרומתו בתקופת מלחמת העצמאות. מסתבר כי ספיר (אז קוזלובסקי **), "נתגלה" על-ידי מנהיגו של היישוב היהודי וראש הממשלה ושר הביטחון הראשון, דוד בן-גוריון,

פנחס ספיר (1907-1975) ידוע כאחד מאדריכליה הכלכליים של מדינת ישראל בדור הראשון לקימה. הוא כיהן שנים ארוכות בתפקידי שר האוצר ושר המסחר והתעשייה, היה לו חלק מכריע בהקמתן ובביסוסן של ערי הפיתוח, הוא "דחף" את נושאי התיעוש,

** על אף ששמו של ספיר היה אז קוזלובסקי, במאמר זה מופיע, כדי להקל על הקוראים, השם העברי בלבד.

פתחות הפוליטית והכלכלית של היישוב בשנים אלו, שנעשתה בהדרכתו של פרופ' מתתיהו מינץ ואושרה ע"י סנט אוניברסיטת תל-אביב ביולי 1984.

* מאמר זה מבוסס על פרק בעבודת דוקטור, "פנחס ספיר (בתקופת השנים 1930-1949) — לבחינת דרכו של מנהיג מהרמה המקומית ללאומית, על רקע ההת-

במהלך קיץ 1947 הסתיימה מלאכת הנחת קו המים הראשון לנגב ו"מקורות" חזרה לימי השגרה. מנכ"ל החברה, לוי אשכול, עסק יותר ויותר בנושאי ביטחון, שאליהם גויס על-ידי דוד בן-גוריון, שמאו הקונגרס הציוני הכ"ב, בדצמבר הקודם, נטל על עצמו את "תיק הביטחון". ספיר, המנהל בפועל, התמיד לפי שעה לעסוק בענייני מים. אולם כל מי שהכיר את מערכת היחסים שבין אשכול לספיר ידע, כי במקדם או במאוחר "ימשוך" אשכול את ספיר אחרי גס לתחום הביטחון. כך בדיוק קרה. ספיר, בניגוד לאשכול, לא הירבה לעסוק בתחום זה בעבר, אם לא להביא בחשבון את פעילותו במסגרת ה"הגנה" בכפר-סבא, שהתרכזה יותר בתחום הארגוני והכספי מאשר בנושאים מבצעיים. ואכן, בסוף 1947 נקרא ספיר על-ידי ד. בן-גוריון ולוי אשכול לעסוק בנושאי ביטחון דחופים — בעיקר בתחום הלוגיסטי. מעתה ואילך — עד אביב 1949 — ייקשר שמו לנושאים אלה. בדרכו האופיינית הוא עסק בעת ובעונה אחת במספר גדול של תחומים, שחלקם חפפו זה את זה, ומילא את התפקידים הבאים:

- חברות ב"וועדת הנגב".
- ריכוז קניית למען הכוחות המגויסים של ה"הגנה".
- פעילות באגף האפסנאות כסגן ראש אג"א.
- חברות בהנהלת "בצר".
- עמידה בראש הרכש הישראלי בא"רופה בחלקה השני של מלחמת העצמאות.

"וועדת הנגב"

מאז שהשתתף באופן פעיל בתכנון ובהנחת קו המים הראשון לנגב, נחשב ספיר לבריסמכא בכל הקשור לחבל ארץ זה. כשפרצו הקרבות בעקבות החלטת האו"ם מה-29 בנובמבר 1947 להקים בארץ-ישראל מדינה יהודית ומדינה ערבית, הפכו היישובים המעטים שבנגב לאחת מנקודות התורפה של המערך היהודי. ספיר היה מן הראשונים שנחלץ לעזרתם. היה לכך קשר ישיר לעבודתו ב"בטחון".

קשה לקבוע בדיוק את המועד שבו החלה פעילותו הביטחונית של פנחס ספיר. הוא נהג לספר כי בן-גוריון פגש בו ברחוב, סמוך מאוד להחלטת האו"ם, וגייסו ל"ביטחון".¹ ימים אחרים לאחר מכן החלו להתברר המשימות שבן-גוריון (ככל הנראה בעצה אחת עם לוי

אשכול עוזרו) ייעד לספיר. באמצע דצמבר 1947 כתב בן-גוריון ביומנו: "הלל כהן ופנחס קזולובסקי מוכנים להסתלק לשישה חודשים מכל עבודה אחרת לשם פעולת הביצור בארץ כולה".² ואכן, בחודשים הבאים היה פנחס ספיר מעין עמוד-התווך של מפעל ביצור היישוב — ביצור כמשמעותו המילולית: ביצור ומיגונם של היישובים היהודים בכל רחבי הארץ. אולם עוד לפני שהשקיע עצמו במלאכה זו, נחלץ לכמה משימות אחרות, וראשונה להן — סיוע דחוף ליישובי הנגב.

בשבועות הראשונים של המלחמה נראה עתידו של הנגב היהודי קודר ביותר. בהתנגשויות עם הברווים, במאבק על עורקי התחבורה ואבטחתו של צינור המים לנגב ושלוחותיו השונות היו לכור-חומיני אבדות כבדות. אווירה פסימית השתררה אף בחוגי הפיקוד הבכיר של ה"הגנה". ב-14 בדצמבר הציע פריץ אייזנשטט (לימים עשת), יעצו ואיש אמונו של בן-גוריון לפנות את 14 הנקודות הקטנות שמדרום לכביש עזה — באר-שבע ולהעביר את 400 יושביהן צפונה, "כי במצבם הקיים לא יוכלו לעמוד בפני רבבות הברווים המקיפים אותם".³ בן-גוריון דחה את ההצעה והורה לעשת להכין תכנית לביצור כל היישובים. זו הוכנה במהירות מרבית (תוך שעתיים). מאוחר יותר באותו יום כינס בן-גוריון קבוצה של פעילים במרכז החקלאי וב"מקורות" והם לקחו על עצמם להמציא את האמצעים הדרושים לביצור התכנית, ובמשך זמן קצר בוצרו הנקודות.⁴ אחד מפעיליה של קבוצה זו היה פנחס ספיר.

שלושה ימים לאחר מכן התייצבו אשכול, ספיר, הלל כהן (מ"סולל בונה") ויהודה חורין (ממחלקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית) בפני בן-גוריון והציגו בפניו את תכניתם לביצורם של יישובי הנגב. על מעמדו של ספיר בקבוצה זו יכולה להעיד ההערה ביומנו של בן-גוריון למחרת היום: "חזר שמחה בלאס מהנגב. בדק המצב. שוחח כבר עם קזולובסקי".⁵

ב-20 בדצמבר 1947 נערכה שורה של דיונים בענייני הגנת הנגב וביצורו. בן-גוריון, כמנהגו, סיכם בקיצור נמרץ: "שיחה עם וייץ, הרצפלד, שקולניק (אשכול) וקזולובסקי בענייני הנגב". וייץ הציע למנות "קומיסר" לנגב ובן-גוריון התנגד. הצעתו: ועדה של שלושה: וייץ, נציג "מקורות" וב"כ ה"ארגון" נה"הג-

נה". יוסף וייץ, מראשי הקרן-הקיימת לישראל, שכתב ביתר אריכות מבן-גוריון מציין ביומנו כי באותו היום הוחלט על הקמת גוף מיוחד לטיפול ביישובי הנגב — "ועדת הנגב" בהרכב אשכול, חורין, הלל כהן, וייץ, חיים גבתי ויוסף אבידר. ליד הוועדה הוקם גוף מבצע בן שלושה חברים: וייץ, חורין וקזולובסקי.⁶ גוף מצומצם זה הוא שהיווה בחודשים הבאים את "ועדת הנגב" בהרכבה האר-פרטיבי. מפעם לפעם כונסה הוועדה גם בהרכב רחב יותר, שכלל אישים כמו לוי אשכול, יוסף אבידר, יגאל אלון ואף ישראל גלילי.

על פעילותה של "ועדת הנגב" עומד "ספר תולדות ההגנה":

"---במהירות החלו שיירות מכוניות משא יורדות לנגב, כשהן נושאות חומרי בניין וצרכי מזון. נשלחו מהנדסים וטכנאים, שערכו תוכניות ביצורים, ומכוניות חפירה החלו לחפור חפירות, להעמיד סוללות עפר גבוהות ולבנות מקלטות; הוכשרו מסל-וליינחיתה למטוסים. כן הוחלט להשלים את מספר האנשים ב-19 הנקודות הצעירות שבנגב עד 50 איש בכל יישוב".⁷

יור הוועדה היה יוסף וייץ וספיר הפך לשותפו הפעיל בביצורו של הנגב. הוא ואשכול תבעו מוויץ שישגי סכומי-עתק למען הנגב, בהיקף שוויץ חשב אותו למוגזם. ב-27 בדצמבר 1947 דרשו השניים סכום של 270 אלף לא"י וייץ תבע מהם להסתפק ב-200-215 אלף. ספיר לא הסתפק רק בארגון הפעולה. הוא נסע בעצמו לנגב יחד עם המהנדס אליעזר בודנקין ובשובם "הדגישו את הדחיפות בביצור כל החלטות הוועדה, שכן כל מעשה יש בו משום הצלה וערובה לקיום הנגב העברי; והיפוכו בחוסר מעשה", כנאמר בזיכרונותיו של וייץ.⁸

בחודשים הבאים תפסה הפעילות ב"וועדת הנגב" רק חלק מזמנו של פנחס ספיר. הוא המשיך, אמנם, לגייס משא-בים לעזרת הנגב, אך עשה זאת יותר במסגרת פעולותיו האחרות באגף האפ-סנאות של ה"הגנה" (ואח"כ של הצבא) וב"בצר" — פעולות שיתוארו להלן. נוסף לכך, יוסף וייץ גייסו לעתים קרובות לטיפול בנושאים שהיו קרובים לליבו, כמו ארגון עליות על הקרקע (לאו דווקא בנגב), וכן החרמת ציוד אויב. עם זאת, מעורבותו בענייני הנגב עלתה מדי פעם מחדש. במאוס 1948,

קו המים בנגב — ספיר היה האבא הכספי של ענייני הנגב.

זוכר שבאחד הימים פגש את לוי אשכול בתל-אביב וסיפר לו על בעיותיו אלה. אשכול הציע שספיר יצטרף לאגף האפ-סנאות בכל הקשור לנושאי רכישות. אבירד הסכים¹⁵ וכדי "לסגור" את העניין סופית היה דרוש אישורו של בן-גוריון. ב-2 בינואר 1948 בא אליו ראש המפקדה הארצית של ה"הגנה", ישראל גלילי, ובין שאר הדברים שטח בפניו את הבעיות הקשות הניצבות בפני אגף האפ-סנאות. גם גלילי הציע להטיל את ריכוז הקניות על פנחס ספיר.¹⁶

ב-5 בינואר, כשנמסרו לבן-גוריון פרטים נוספים על המצב המדיני בתחום הקניות, הוא הגיע להחלטה. ביומנו כתב: "בא גרשון גורביץ', שותפם של כל האחים טייכר ב'חברה המרכזית'. סבור שסידור הקניות לא בסדר. עשרות מתרועעים מסוחר לסוחר, משלמים לפעמים ביוקר. יש לרכז הקניות. איש מהמשביר יחד עם סוחר חשוב ילכו ויקנו. כמעט כל הדברים מרוכזים אצל המשביר ו'החברה המרכזית'. היתאים קוולובסקי?" תשובתו של בן-גוריון לשאלה שהציג: "כן", והוא הוסיף: "העיקר שאיש אחד ירכז הכל".¹⁷

לאחר יומיים זימן בן-גוריון את ספיר אליו כדי להטיל עליו את התפקיד. מתוך רישומו של בן-גוריון מסתבר כי בפועל ספיר כבר עסק בנושא הקניות. לפני ששוחחו על המינוי דיווח ספיר כי

כסף, והוא השיג אותו בכל דרך אפשרית. לא תהיה זו הגזמה לקבוע כי במלחמת העצמאות היה ספיר האבא הכספי של כל ענייני הנגב. וייץ טיפל אז ב'מדיניות הגבוהה' ואילו ספיר היה המנוע של הוועדה. נוסף לכך, הוא היה שליח-המצווה של בן-גוריון — בענייני הנגב, ולא רק בהם. הכל ידעו שיש לו יכולת ביצוע גבוהה, אבל רק בעבודה המשותפת איתו למדנו לדעת — עד כמה גבוהה!¹⁸

"סגן אפסנאי כללי"

פעילותו של ספיר ב"וועדת הנגב" הייתה, בדיעבד לפחות, רק מעין הקדמה או "חזרה כללית" לפעילויותיו האחרות במלחמת העצמאות, שחלקן נותר עלום לחלוטין כל השנים. כך למשל, ספק אם ידוע כי במהלך חודשיה הראשונים של המלחמה היה ספיר אחראי לטיפול בשלל האויב בערים ובכפרים הערביים שנכבשו ע"י ה"הגנה" ואחר-כך צה"ל.

מתחילת 1948 ובמשך יותר מחצי שנה היה ספיר, פורמאלית, איש אגף האפסנאות.

הרעיון לגייסו לנושא האפסנאות היה כנראה של לוי אשכול, והדבר אינו צריך להפתיע. בשבועות הראשונים של המל-חמה התחבט יוסף אבירד, מי שהיה ראש אג"א הראשון, בבעיות הקשר עם השוק האזרחי ורתימתו לצרכי המלחמה. הוא

משהחמיר המצב בכל הגזרות וגם בנגב, הציע וייץ לבן-גוריון ש"וועדת הנגב" תורכב מחדש, בהרכב מחוזק: בן-גוריון עצמו, נציג הפיקוד, ושלושת החברים הפעילים. דהיינו: וייץ, חורין וספיר.⁹ חודשיים לאחר מכן, ימים אחדים לפני הקמת המדינה נתקף לפתע בן-גוריון חשש לגורל היישובים בנגב, והוא שאל את אשכול ווייץ: "מי מטפל בנגב?" התשובה שקיבל הניחה כפי הנראה את דעתו: "קוולובסקי, חורין ווייץ ולעזרתם קבוצה של אנשים נוספים בתפקידים ספציפיים".¹⁰

לאחר פלישת הצבא המצרי לנגב, ב-15 במאי 1948, חשו חברי "וועדת הנגב" כי הבסיס לפעילותם הולך ונשטט. כל הנגב היהודי היה עתה בחזקת חזית, והוועדה, כגוף כלכלי-אזרחי, חדלה כמעט לפועל. ב-16 ביוני נתקיימה במטכ"ל ברמת-גן ישיבה משותפת של "וועדת הנגב" והמטכ"ל. וייץ קבל: "קיומה של 'וועדת הנגב' התערער בזמן האחרון, מכיוון שהנציג מטעם המטה לא השתתף בפעולותיה, ודומה כי הוועד נותקה גם היא מענייני הנגב, והתערורו, השאלה, אם עוד יש צורך בה?"¹¹

אם כי "וועדת הנגב" פעלה עוד כמה חודשים, כבר במהלכו של חודש יולי 1948 ניכרו סימני דעיכתה. הגורם המיידי לכך הייתה החלטתה של הקרן-הקיימת-לישראל להפסיק את השתתפותה התקציבית בוועדה, החל ב-1 באוגוסט 1948, בנימוק שעליה לחזור לנושאי עבודתה הרגילים: רכישת קרקעות והכשרתן להתיישבות חקלאית. מימון הסיוע ליישובים, לעבודות הביצור רים ולאספקת הדלק לנגב חייב עתה לעבור, לדעת הקהל, לאחריות רשויות המדינה, ובעיקר הצבא.¹²

וייץ, כנציג הקהל טען משלב זה ואילך כי על הוועדה להתפרק. בישיבת הוועדה ב-23.7.1948 העלה את הנושא ונתקל בהתנגדותם התקיפה של "קוולובסקי ואחרים" לצעד כזה. הללו "הוכיחו לי שדווקא עתה, כשאנו רוצים לחזק את היישוב בנגב, יש צורך בוועדה שתעמוד בקשר מתמיד עם הצבא".¹³

זמן קצר לאחר מכן סיים ספיר את השתתפותו ב"וועדת הנגב", משהתמנה לראש הרכש הביטחוני באירופה. על חלקו של ספיר בפעילות הוועדה עומד יהודה חורין: הסבור כי בפורום זה נתגלו, לראשונה בהיקף מרשים, תכונות ה"דח-פור" של ספיר. "שום דבר, שום מכשול לא עמד בפניו. הבעיה העיקרית הייתה

הצליח להשיג 500 טון של חיל דוקרני. אחר-כך "דרשתי ממנו לקבל על עצמו ריכוז הקניות. שאל על הסמכות. אמרתי שכל הקניות ייעשו על-ידו"¹⁸.

בנושאי האפסנאות, כמו בהרבה תחומים אחרים בימים ההם, נהוגה הייתה שיטת "הגנרלים הסינים" — נחלאת שמורות שאין לגעת בהן. ספיר, כמי שבא מהחוף, ללא הילה אך גם ללא משקעי העבר, החל מיד "לעשות סדר". בימים הראשונים סייעה לו לא במעט העובדה שהיה "איש בן-גוריון" ונשלח מטעמו, אולם אפרים בן-ארצי, סגן ראש אג"א, סבור כי לאחר זמן קצר להפליא (לא יותר מיומיים-שלושה) — הוא שפע אוטוריטה משל עצמו. "יום או יומיים עוד שאלו מי זה קזלובסקי? והתשובה הייתה — בן-גוריון שלח אותו. אבל מיד, ממש מיד, האיש צמח לממדיו ה'ספיריים' ושוב לא נשאלו שאלות ולא הוצבו סימני-שאלה לגביו. ספיר הפך לדמות הדומיננטית בכל הקשור לקניות ולכספים"¹⁹.

באותם ימים (ינואר-פברואר 1948) עוצבו סופית אגפי המטכ"ל וביניהם אגף האפסנאות. בראש האגף עמד יוסף אבירד, שתוארו היה "אפסנאי כללי", בעקבות המונח האנגלי "General Quartermaster" ולצידו שני סגניו, שתוארם "סגן אפסנאי כללי". אחד מהם, אפרים בן-ארצי, טיפל בכל ההיבטים הצבאיים של האגף; על השני כתב אבירד בזיכרונו: "כסגן אפסנאי כללי נוסף גויס אזרח בעל ניסיון משקי ובעל מרץ אדיר — פנחס קזלובסקי"²⁰.

על פגישתו הראשונה עם ספיר ועבודתם המשותפת בהמשך, אומר בן-ארצי:

יום אחד קרא לי בן-גוריון לחדרו ב"בית-האדום" [מקום מושב מט"ח ה"הגנה", סמוך לשפת-הים בתל-אביב — מ.ג.] ושאל אותי אם אני מכיר את קזלובסקי. עניתי לו ששמעתי על האיש ואני יודע על מעשיו. הוא יבוא לעבוד איתך, אמר לי. ספיר בא וקיימנו שיחה קצרה. בסיכומה אמר לי בערך כך: בוא נחלק את העבודה בינינו. אתה בצד המבצעי, אני בכסף. וכך היה. הסיכום הזה היה רק בין שנינו, ללא תיווכו או התערבותו של יוסף אבירד.

היינו נפגשים מדי בוקר בבית-קפה קטן מול המטה, מסכמים את היום שחלף ומתכננים את הפעו-

לות ליום הבא. ספיר היה מעין גזבר אגף האפסנאות. אני סבור שלקחו אותו כדי שיכניס סדר בכאוס [תהוירובוהו] הנורא שהיה שם בכל ענייני הקניות והתקציב בכלל²¹.

במהלך חודש פברואר 1948 גובשו סופית דפוסי הפעולה של ספיר. הוא המשיך לעסוק בענייני הנגב; בתחום האפסנאות הוא היה אחראי לקניות ולנושאי תקציב, וכן קיבל על עצמו (מלי אשכול) את האחראיות להשגת כספים ולחלוקתם לצרכי ביצור היישר-ביום ולשריון מכוניות. נוסף לכך עסק בענייני אפסנאות כלליים ומזדמנים, כפי שהטיל עליו יוסף אבירד.

מגעיו עם בן-גוריון היו עתה תכופים יותר. ב-12 בפברואר נקרא אל בן-גוריון כדי לדווח לו על ההתקדמות בתחום שריון המכוניות. ספיר, שנחשב תמיד "החולך בגדולות" למד להכיר כי אופקיו של בן-גוריון רחבים פי כמה משלו. כששאל אותו בן-גוריון מהו מצב מלאי לוחות הפלדה, הסביר לו ספיר כי מחוסר פלדה משריינים את המכוניות בפח עבה, ויש צורך לרכוש 200 טונות. בן-גוריון קבע מיד: תזמין 500 טונות. בהמשך, דיווח ספיר כי הוחלט לרכוש 300 שלדות של מכוניות, על-מנת לשריינן לצרכי ה"הגנה". בן-גוריון הורה לו לרכוש אלף²².

מפעם לפעם הטיל אבירד על ספיר משימות מיוחדות. לעתים השתתפו בהן שניהם. כך היה ב-21 במארס 1948 בנמל חיפה. משלוח חיוני של 50 זחל"מים, שהפיקוד העליון הסתמך עליו בתוכנית-תיו הקרובות הגיע לנמל חיפה, אך הבריטים מנעו את הוצאתו. אבירד וספיר חשו לחיפה והצליחו לשכנע את קציני משטרת הנמל (הבריטים) כי המדובר, למעשה, ב"טרקטורים". בשלב הראשון הצליחו להוציא מהנמל 13 זחל"מים²³, ולאחר-מכן הוציאו גם את השאר, "והיה עלינו לתת לא מעט מתן-בסתר, כדי שהדבר יתאפשר", כפי שזוכר אבירד²⁴. משימה נוספת שהוטלה על ספיר הייתה בתחום השלל. היא עלתה לראשונה באביב 1948, כאשר כוחות ה"הגנה" החלו להשתלט על כפרים, ותוך זמן קצר גם על ערים ערביות (בית-שאן, יפו) או שכונות ערביות בערים המעורבות (טבריה, צפת, חיפה). בן-גוריון הטיל על אג"א להעביר ציוד ואספקה שהשאירו הערבים למחסני הצבא, כדי לסייע לכוחות הלוחמים

היהודיים. מטעם אג"א טיפל ספיר בנושא הנדון. הוא עשה ימים כלילות להעברת אספקה וציוד למחסני ה"הגנה" (ואחר-כך הצבא). לא פעם התעוררו בעיות מיוחדות, כמו מה לעשות בעודי הבקר שנעזבו ע"י הערבים הנמלטים. הבעייה הסתבכה כאשר מדובר היה באזורים הערביים האמידים של יפו וחיפה. במקרה אחד לפחות, כשניסו ספיר ובן-ארצי להעביר ציוד שנחפס בשכונה ערבית בחיפה, הם הותקפו ע"י כוזים ונאלצו לעזוב את המקום²⁵. מאוחר יותר, ביולי 1948, חזרה התופעה על עצמה ברמלה וכלוד שזה עתה נכבשו. "אני זוכר שהגענו לרמלה, זמן קצר לאחר כיבושה וממש תפסנו איש-צבא המוציא רדיו גדול. ספיר ואנוכי רדפנו אחריו", כפי שסיפר מאוחר יותר יוסף אבירד²⁶.

באפריל ובמחצית הראשונה של מאי 1948, עם התרחבות הקרבות בעקבות האופנסיבה של ה"הגנה" שמגמתה הייתה להשתלט על שטחי המדינה היהודית ואף שטחים בהם נמצאים יהודים בתחומי המדינה הערבית המוצעת ("תוכנית ד"ר"), הופנה עיקר מאמציו של ספיר לענייני התכנונות והתבצרות לקראת הפלישה הערבית הצפויה. במסגרת פעולתו ב"בצר" (עליה יסופר בהמשך) הוא טיפל לא רק בצד הכספי של ההתבצרות, אלא נקרא מדי פעם להזיז דברים. מיד לאחר קרבות משמר העמק, באמצע אפריל 1948, הוא נרתם לביצורו של קיבוץ זה²⁷. שלושה שבועות מאוחר יותר הפעיל אותו בן-גוריון כדי שיאלץ את חברת "סולל-בונה" להשלים חפירת תעלות במושב משמר-הירדן²⁸.

בשבועות הראשונים לקיומה של המדינה, שהיו גם שלבי הפתיחה של פלישת צבאות ערב, הוטלו על אגף האפסנאות משימות כבדות. "היה עלינו לאמץ כל שריר, להעביר ציוד ליחידות, ולא פעם לחלק את המעט שהיה ברשותנו בין יחידות רבות", אומר אבירד. "ספיר התרוצץ ממקום למקום, ארגן שיירות, השיג ציוד, ולעתים החרים ציוד"²⁹.

סגן-אלוף פנחס קזלובסקי

לסיכום פרק זה על חלקו של פנחס ספיר בעבודת אגף האפסנאות של ה"הגנה" ערב הקמת המדינה וצה"ל בראשיתו, יש לעמוד על נקודה נוספת. הכוונה היא לדרגה שהוענקה לו ב-1948 - סגן-אלוף.

נאות). את משק ייצגו פנחס ספיר, חיים קרישפין ודב לויט. על גוף זה הוטל לתכנן ולהוציא לפועל את העבודות בענפים הבאים: ביצורים, מיקוש גדרות, שריון מכונות, קשר טלפונים, תאורה והתקנת מכלי-מים לשעת-חירום³⁶.

במשך החודשים הראשונים לפעילותה (פברואר-אפריל 1948) התכנסה הנהלת "בצר" ל-32 ישיבות. לפי הפרוטוקולים הייתה ההשתתפות בישיבות אלו דלה למדי ורוב החברים נעדרו מהן לעתים מזומנות. לא כן אשר לפנחס ספיר. כהרגלו, גם כאן לא החסיר כמעט אף ישיבה³⁷.

עמנואל שחר, קצין הנדסה ששירת במלחמת העולם ה-2 בצבא הבריטי גויס על-ידי בן-גוריון בקיץ 1947, לעמוד בראש תחום ההנדסה במפקדת ה"הגנה". בראשית 1948, עם התפשטות הקרבות, התעוררה בכל חריפותה בעיית ביצורים של היישובים. "הייתה אז ועדה משותפת של ה'הגנה' מצד אחד ושל המוסדות המיישבים מן הצד השני", אומר שחר. "חיים קרישפין, חבר המושב השיתופי כפר-חיתים ייצג את המרכז החקלאי. מהוועדה הזאת התפתח 'בצר', אבל כבר לפני כן עורנו ליישובים, אלא שהיה לנו מחסור קשה בחומרים ובתקציבים. היינו יושבים אין קץ ישיבות על כל שק מלט ועל כל סליל של חוטי-תיל"³⁸.

בתחילת פברואר נכנס ספיר לנושא הביצורים³⁹, "והכל השתנה בבת אחת", דברי שחר. "קודם כל קרישפין היה אדם נוח וסולידרי וזה לא התאים לטמפ-רמנט של ספיר. ראשית מעשה, הוא דחף אותו הצידה והחל לפעול בשיטות, שאחר-כך הוציאו לו שם של 'דחפור'. הוא דיבר על תקציבים בסדר-גודל שונים לגמרי. היה לאיש הזה 'דרייב' עצום. אביא דוגמה אחת: היו חסרים לנו חוטי-תיל. קודם לבואו של ספיר היו המטפלים בעניין מחפשים בנרות אחרי כל סליל של תיל, רצים אחרי סוחרים ומתחננים. אצל ספיר התנהלו הדברים באופן שונה. הוא החל ללחוץ על בתי-החרושת לתיל, הזרים להם כסף, ישב עם מנהליהם וארגן למענם את סדרי העדיפות. וכשלא הצליחו לייצר את הכמויות הדרושות לנו, הסדיר איתם עבודה גם במשמרת שנייה"⁴⁰.

בעניין הזה, כמו בשאר התחומים, שבהם עסק במלחמת העצמאות, זכורה יותר מכל הדינאמיות האדירה שלו. "רוח סערה" — מגדיר אותו שחר. ספיר הדגיש כל העת שאינו מבין הרבה בצד

צבא-ההגנה לישראל

175270		מס' אישי
מס' חיל	מס' דרגת קבע	מס' חיל
312638	בצ"ר	ס"ר
מס' מפקדה		מס' פקיד
12.8.48		מס' תאריך
31.3.57		מס' תאריך

תעודת פסוק

מס' 175270

משירות מילואים בדרגה זו, בהגיעו לגיל 49, בשנת 1957.

בידי בנו עמוס מצויה תעודת הפטור של פנחס ספיר משירות מילואים, ובה מופיעים עיס הפרטים הבאים: מס' אישי — מ/175270; דרגת קבע — סא"ל; תאריך גיוס — 1.2.1948; תאריך שחרור — 12.8.1948; תאריך הפטור — 31.3.1957; כושר גופני בזמן הפטור — כ"ל, אותות — אות מלחמת הקוממיות. תאריך הגיוס תואם את תחילת עבודתו כאגף האפסנט-אות; תאריך השחרור — את נסיעתו לאי-רופה כדי לעמוד שם בראש הרכש הביטחוני. גם אות מלחמת הקוממיות שהוענק לו מוכיח כי היה בשירות פעיל בתקופה זו. לפי עדותו של ספיר עצמו, פעם אחת במהלך המלחמה כמעט והפך לאיש-צבא בכיר באמת. הדבר היה בעת "מרד האלור פים" ביולי 1948. לפני שהסכסוך בין המפקדים לבן-גוריון יושב, ניסה האחרון לאייש את תפקידיהם של ראשי האגפים ושאר המפקדים הבכירים באנשים "חד-שים". לפנחס ספיר הוא הציע להיות ראש אג"א במקום אבירד. ספיר השיב בלאו מוחלט³⁵.

"בצר"

בפברואר 1948 הוקם במסגרת ה"הגנה" גוף מיוחד בשם "בצר", שעליו הוטלו משימות הביצור של מאות היישובים היהודיים ברחבי הארץ, שעד אז נוהלו בצורה ספוראדית, עלו כסף רב ולא תמיד בוצעו ביעילות.

"כתב-המינוי" של "בצר" הוצא ב-24 בפברואר 1948, אם כי פעולתו המעשית החלה מוקדם יותר באותו חודש. בהתאם לו נקבע, כי הנהלת "בצר" תורכב מנציגי שלושה גורמים: אג"מ, מפקדת ה"הגנה" ומשק (שמו המוקדם של אגף האפס-

בהיות ספיר סגנו של יוסף אבירד, ראש אג"א, שדרגתו אלוף, הוא, וכן הסגן השני אפרים בן-ארצי — קיבלו דרגת סגן-אלוף, שבתקופה ההיא הייתה הדרגה השלישית, לאחר רב-אלוף ואלוף (דרגת אל"מ נקבעה רק ב-1950, ותא"ל — אחרי מלחמת ששת הימים).

באילו נסיבות קיבל ספיר את דרגת הסגן-אלוף? לשאלה זו לא הייתה עד כה תשובה חד-משמעית. בין המינויים הבכירים של צה"ל במלחמת העצמאות אין המינוי הזה נזכר. יחד עם זאת, היה ידוע ומקובל כי בתקופת מלחמת העצמאות הוענקה לספיר הדרגה האמורה.

אפילו יוסף אבירד מפקדו הישיר של ספיר בתקופה הראשונה של מלחמת העצמאות, אינו מצליח לשחזר את השתלשלות העניין. "אני סבור שפעם נכנס ספיר אל בן-גוריון ואולי אל ידן, והשיחה התגלגלה לעניין הדרגות. ספיר בוודאי שאל שאלה בנוסח: ומה אתי? ואז נאמר לו: אתה תהיה סגן-אלוף"³⁰. גם אלוף (מיל') אפרים בן-ארצי, אינו מסייע בנדון: "עד כמה שזכור לי, הייתה לו תעודה של קצין, אבל אני משוכנע לחלוטין שביום ההשבעה לצה"ל, הוא לא הושבע. אני זוכר זאת היטב, כיוון שפקדתי על מסדר ההשבעה במפקדת אג"א וידוע לי בדיוק מי מהקצינים היה שם"³¹. במקום אחר אמר בן-ארצי: "מעולם הוא לא לבש מדים ולא נשא על כתפיו את הדרגות. הוא היה הסגן-אלוף המשונה ביותר שהכרתי מעודי"³².

ואמנם, לפי כל העדויות לא ענד ספיר, מעולם, דרגות סגן-אלוף אם כי בשנים שאחר-כך התהדר לא אחת בדרגות הבכירה במלחמת העצמאות.

עמנואל שחר, שהיה המפקד הראשון של חיל ההנדסה בצה"ל ועבד עם ספיר בתקופת מלחמת העצמאות ב"בצר", הגוף שטיפל בביצור היישובים, סבור כי דרגת הסא"ל הוענקה לו מטעמים מעשיים גרידא. הוא הרבה בנסיעות והיה עליו להיכנס למחנות צבאיים, לעבור מחסומים צבאיים, וכו'. הדרגה הבכירה באה לסייע לו בעבודתו³³.

אפרים בן-ארצי אינו מקבל נימוק זה: "קשה לי להאמין שזו הייתה הסיבה, מה גם שאת ספיר שום דבר לא עצר. בעזרת הטמפרמנט הסוער שלו הוא עבר כל מחסום ונכנס לכל מחנה ללא שום תעודות"³⁴.

ואף-על-פי-כן, היה פנחס ספיר סגן-אלוף של ממש, בדרגת קבע, והוא שוחרר

הצבאי. "תגידו לי מה צריך — ואני כבר אדאג לכסף", נהג לומר. המשפט הזה ליווה אותו בכל מעשיו במלחמת העצמאות.⁴¹

בענייני "בצר" בפרט וביצורים בכלל המשיך ספיר לטפל עד חודשי הקיץ. ביולי 1948, ערב ההפוגה השנייה הוטל עליו לעמוד בראש מבצע ביצורים מקיף באזור ירושלים. דוד בן-גוריון הורה לראובן שרייבמן, מזכיר מועצת פועלי ירושלים וחבר "מועצת המושל הצבאי" — "לגייס מיד את כל כוח העבודה הדרוש בירושלים לשם ביצורים במשל-טים בהרי ירושלים לפי הוראות קחלו-בסקי ויוליש" [מאנשי "סולל-בונה"]⁴². תרומתו של פנחס ספיר למערך הלוגיסטי של ה"הגנה" וצה"ל במחציתה הראשונה של מלחמת העצמאות (דצמבר 1947 — אוגוסט 1948) לא זכתה עד כה להארה ולהדגשה. הסיבה העיקרית לכך, כך נראה, טמונה בעובדה שהנושא בכל-ליתו קופח, והועמד בצילם של מהלכים צבאיים, מעשי גבורה ופרשיות הקשורות ליחידות הלוחמות. גם ספיר עצמו לא טרח במיוחד, בשנים הבאות, להתייחס אליה. בראייה לאחור סבור אפרים בן-ארצי, עמיתו של ספיר באגף האפסנאות בתקופת המלחמה ומי שהיה לאחריה ראש האגף בדרגת אלוף, כי תרומתו העיקרית של ספיר הייתה במציאת פתרון נוח לקשיי המימון, בתיקצוב ובפיקוח על התשלומים. "כלי ספיר או אדם בקליבר כזה, איני יודע איך היינו מתמודדים עם הבעיות האלו"⁴³.

אף עמנואל שחר סבור כי תרומתו העיקרית של ספיר הייתה בהבטחת הזרמה בלתי-פוסקת של משאבים (במקרה זה — לביצורים), וכן במתן תנופה רבתי לכל נושא בו טיפל. ואילו הממונה הישיר עליו, יוסף אבירד, מסכם בקצרה: "היה לו כושר אדיר ונדיר להשיג דברים"⁴⁴.

אולם תרומה זו, גדולה ככל שתהיה, היוותה רק את "המנה השנייה" (לאחר "ועדת הנגב") בפעילותו של ספיר בתקופת מלחמת העצמאות. בחציה השני של המלחמה תרמו מעשיו, מרצו וכושרו האדיר "להזיז דברים" גדולים פי כמה וכמה.⁴⁵

ראש הרכש באירופה

באוגוסט 1948 יצא ספיר את הארץ, ואם כי חזר אליה למספר ביקורים קצרים, מקום מושבו בשמונת החודשים הבאים (עד מרס 1949) היה בג'נבה — מרכז הפעילות של הרכש הישראלי באירופה.

לאורה היה זה מינוי מפתיע. למדינת ישראל הצעירה, הנאבקת על חייה והמ-צויה בעיצומה של מלחמת העצמאות, היה הרכש הביטחוני באירופה (וכן בארצות-הברית) משול לצינור חמצן חיוני. מצ'כוסלובקיה נשלחו מטוסים, מקלעים ותחמושת; מאיטליה חומרי-נפץ ופגזים; ממערב אירופה (צרפת, בלגיה) — פריטי ביגוד ואספקה. בנוסף לכך, הרכש בארצות-הברית נשלח לישראל, ברובו הגדול, דרך המרכז באירופה. גם הקשר המתמיד עם סוחרים נשק, מתווכים למיניהם ושליחי מפעלים לנשק, לאספקה ולציוד צבאי התרכזו באירופה. מלחמת העולם השנייה הסתיימה רק שלוש שנים לפני-כן והיכשת הייתה גדושה במחסנים של עודפי ציוד צבאי שהמתינו לקונים. מדינת ישראל הייתה קונה כזאת, ובעיקר קרצו למוכרים הדולרים שהיו בידי שליחיה, שנאספו מעבר לים במגביות-חירום מיוחדות בין היהודים.

לא ייפלא, אפוא, שבחודשים הקרי-טיים של מלחמת העצמאות מילא את תפקיד ראש הרכש שאול אביגור, מראשי ה"הגנה" ומקורבו של בן-גוריון. תכונותיו ועברו של אביגור הבטיחו את הצלחתו. הוא היה איש-ביטחון מזה עשרות שנים (עוד מימי תל-חי), בקי בעבודה חשאית והכיר היטב את אירופה, שבה פעל מאז סוף שנות ה-30 בנושאי עלייה ב'. פנחס ספיר, בניגוד לו, היה טירון בנושאים אלה. הוא לא היה איש-ביטחון כלל, לא הכיר את "העולם הגדול" ומעולם לא עסק בעבודה חשאית. מצד שני, עבודת הרכש הייתה כרוכה בתקציב-עתק בממדי הימים ההם — מיליוני דולרים — ובכך עלה ספיר, לאין שיעור, על אביגור. לאחר ימים לא רבים בתפקידו החדש התברר להפתעת הכל כי הוא עולה על אביגור בכמה תחומים נוספים.

הרעיון לשגר את ספיר לעבודת הרכש בחוץ-לארץ לא היה חדש. כבר באביב 1948 הוזכר שמו כאחד המועמדים לעסוק בנושאי קניות ורכש ביטחוני בחוץ-לארץ. בן-גוריון רצה לשלוח לארצות-הברית את הלל כהן, אך הלה סירב והציע במקומו את ספיר⁴⁶. באותה תקופה, זמן קצר לאחר ששאול אביגור הגיע לאירופה כדי לעמוד בראש הרכש, הוא הודיע על רצונו לחזור בהקדם לארץ, כדי להיות קרוב למוקד העשייה הביטחונית, ערב הקמת המדינה. בשיחות שהיו בעת ההיא אצל לוי אשכול, עוזרו

הראשי של בן-גוריון, הועלה שמו של ספיר, כמחליפו של אביגור, יותר מפעם אחת. ואולם, בן-גוריון לא אישר את החזרתו של אביגור והעניין ירד מעל הפרק.

ביולי 1948 נפל גור, בנו של שאול, בקרב סג'רה. אביגור (עד אז — מאירוב) חזר לארץ ומינוי מחליף לו הפך לדחוף ולקריטי. ב-1 באוגוסט 1948 נפגש בן-גוריון עם אביגור, שסקר בפניו את בעיות הרכש באירופה. התמונה הייתה עגומה והזכירה את המצב בארץ שבעה חודשים לפני כן. "יש כמה וכמה סוכנויות לקניות באירופה... [וביניהן] התחרות ותוהו-ובוהו", כתב מפיו בן-גוריון וסיכם לעצמו: "דרושה סוכנות מרכזית בשם וייץ, עם מחלקות ומומחים בראשן"⁴⁷.

ומעניין, כמו בתחילת ינואר באשר לריכוז הקניות בארץ, כך בתחילת אוגוסט 1948 לגבי הרכישות באירופה — בן-גוריון הטיל את התפקיד על ספיר. נראה שביקש לנצל את מרצו הרב וכישוריו ה"מסתריים", שזכו להערכה רבה בארץ בחודשי המלחמה הראשונים.

ספיר ניסה להתנגד. מאוחר יותר טען כי "הזקן נתן לי להבין כי סירובי עלול לפגוע בביטחון המדינה. הוא ידע והכיר היטב נקודה רגישה זו שלי"⁴⁸. ביומנו של בן-גוריון מאותה תקופה אין שום אזכור להתנגדות כזו. לאחר שהוא מציין ב-1 באוגוסט כי ספיר הוא המועמד לרכז את הרכש באירופה, אין שמו נזכר בחמשת השבועות הבאים. ב-6 בספטמבר נזכר ספיר כתובע: "קוזלובסקי דורש 1.2 מיליון דולר לרכש"⁴⁹.

בין שני המועדים הללו הגיע ספיר לג'נבה, ותפס את מקומו של שאול אבי-גור. התרשמותו הראשונה הייתה קשה, בעוד שהיקף העבודה — מדהים ממש. במחצית הראשונה של ספטמבר 1948 היה עליו לשלם לספקי נשק 3.5 מיליון דולר ("סטפנים" בלשון הימים ההם, על שמו של המנהיג היהודי-אמריקני הנודע, ראביי סטפן וייץ), בעוד שבחשבונות הרכש היו למטרה זו רק 2.5 מיליון, וזאת מבלי להביא בחשבון תשלומים עבור בגדים ומכוניות. למחצית השנייה של ספטמבר נדרשו לו 3.2 מיליון דולר נוספים. לרעתו חייב המצב ריאורגניזציה דחופה של כל נושא הרכש באירופה.⁵⁰

ואכן, הריאורגניזציה לא איחרה לבוא. לאחר סיור בארצות השונות (איטליה, בלגיה, צרפת, צ'כוסלובקיה) ניגש ספיר "לעשות סדר". כהרגלו פעל במהירות ובנחוצות. כמה אנשים שהיו

כלפיהם חשדות בתחום טוהר-המידות (יש לזכור כי אפילו פעילים ופקידים מדרג נמוך העבירו תחת ידיהם סכומי עתק) — נשלחו על-ידי מיד לארץ. אחרים שוחררו מתפקידיהם מחמת חוסר יעילות, או שספיר לא מצא איתם שפה משותפת. חוסר שפה משותפת הביא לקרע מידי בינו לבין פנחס (פינו) גינצ-בורג, חבר קיבוץ רמת-הכוכב והגזבר של הרכש בתקופת שאול אביגור.⁵¹

"בוס קפדן ותובעני"

פגישותיו הראשונות של ספיר עם "האנשים בשטח" היו כמעט תמיד — במכוון או במקרה — בעלות נופך דרמטי. ד"ר צבי דינשטיין, לימים סגן שר האוצר וסגן שר הביטחון, היה בימים ההם סטודנט שגויס למבצעי ההעפלה ומהם עבר באופן טבעי לרכש. הוא עבר במשרד הרכש בפאריז, ובאחד מימי אוגוסט 1948 נתקבל מברק מלוי אשכול, שפנחס קולובסקי נתמנה למחליפו של שאול אביגור בראשות הרכש. "לא ידענו מיהו. הוא הופיע כאמצע הקיץ, לבוש מעיל חורפי ארוך, גדול ומגושם. ממש הר אדם. הציג עצמו וכאן באה ההפתעה הגדולה. הוא בא מהארץ יותר מעודכן משהיה שאול אביגור לפני שיצא; ידע את כל הפרטים, אפילו הקטנים ביותר: איזה משלוחים יצאו, מה כולל כל אחד מהם, מה העמיסו על אנייה זו או אחרת. זה הדהים אותנו. אחרי חמש דקות הוא כבר שאל שאלות ורצה לקבל תשובות מדויקות. כאשר אחד האנשים לא שלט בחומר בעל-פה, כמוהו, וביקש לעיין במסמך כלשהו, התמלא ספיר כעס. לגבי אידיעה כזאת הייתה בגדר מחדל חסר תקנה".⁵²

שליח הרכש באיטליה בעת ההיא היה ישראל דינשטיין. הוא הכיר את ספיר באופן שטחי מעבודתו ב"מקורות" (דיק-נשטיין היה בעליו של בית-מלאכה לעבודות מתכת ליד תל-אביב) וזמן קצר לאחר בואו של ספיר לאירופה קיבל שיחת טלפון ממנו, שכולה צעקות וחרפות. היה זה בעקבות שיגור משלוח של 200 טון ט.נ.ט. שדינשטיין רכש בזיל-הזול ואנשי רכש אחרים טענו כי רומה וקיבל חומר-נפץ קלוקל ואולי אפילו חול. "הייתה זו הפעם הראשונה שהוא טילפן אלי. הצעקות שלו ממש קרעו לי את עור התוף: 'זו רמאות... תחזיר מיד את הספינה... אני אשלח אותך לארץ בשלשלאות' ועוד פנינים כאלה. אני עניתי לו באותו הנוסח ומיד יצאתי לארץ".

גם בארץ התייחסו למשלוח כחשד והועלתה הצעה להשליכו לים. דינשטיין טיין עמד על כך שהט.נ.ט. ייברק על-ידי מומחה, ואכן נתברר כי "החומר" משובח. דינשטיין שנעלב עד עמקי נשמתו מחוסר האמון כלפיו, ביקש לפרוש. ספיר טילפן אליו מג'נבה, התנצל על התפרצותו וביקש ממנו לחזור לעבודה. רק אז נתרצה דינשטיין.⁵³

כפי שהיה באגף האפסנאות וב"כצר" בארץ, בשלביה הראשונים של המלחמה, כך היה גם במשלחת הרכש באירופה מאוגוסט 1948 ואילך. תוך ימים אחדים ידעו הכל שהגיע "בוס" קפדן, תובעני מאוד, השולט בכל פרט ותג והנוהג להתפרץ לעתים מזומנות. הכניסה לנעליו של שאול אביגור, שנראתה בלתי-אפשרית כמעט לגבי אדם כפנחס ספיר, התנהלה ללא כל קושי והאנשים ציינו בהפתעה כי בכמה תחומים אף עולה ספיר ה"ירוק" על אביגור המנוסה. אבי-גור היה אדם מופנם, יסודי מאוד, בעל רמת מוסריות גבוהה, שגרמה לו היסור-סים רבים בעת שהיה צורך לבצע צסקות גדולות, לעתים מסוככות ועדינות מבחינת חוקי המדינות השונות, שלא לדבר על נושאים "רגישים" באמת, כמו שיחוד אנשי מפתח בכירים וזוטרים. הוא הירבה להתלבט ולא אחת סבלה מכך העבודה. ספיר היה היפוכו הגמור: מהיר, פעלתן, בעל חושים מסחריים מחודדים, ונכון לכל פעולה היכולה לסייע לעניין. "בדבר אחד הוא הצטיין, לא פחות משאול: בענייני מוסר. הוא היה ישר כמו סרגל ומי שסרח, או שאפילו הוטל בו רק שמץ של חשד שסרח, ספיר סילקו ללא רחם", אומר צבי דינשטיין.⁵⁴

ידענותו הייתה מדהימה. בתכתובת המסועפת שקיים וכן בראשו, היו אצורים אלפי פרטים על אנשים, חברות, סוגי נשק ותחמושת, בנקים וספקים. הוא הקדיש לעבודת הרכש 24 שעות ביממה במשך חודשים ארוכים, ללא שבת, או חופשה. כמה פעמים "קפץ" לישראל, אך הקפיד לעשות זאת בסופי-שבוע בלבד. כאן נפגש עם ראשי משרד הביטחון וצה"ל, בילה כמה שעות בחיק משפחתו, ומיהר לחזור לג'נבה. פעמים הפגין מורת-רוח, כששמע כי העובדים הצעירים ברכש מוצאים זמן ללכת לסרט קולנוע, או מתכננים לנסוע לטיול באחד מסופי השבוע. סגפנותו הרבה הפכה לשם דבר ובין הצעירים, כדוגמת צבי דינשטיין ורמי טייבר, הוחלט שמוכרחים להוציאו לפחות פעם אחת לכילוי כלשהו. באחד

הימים שוכנע ספיר לבלות ערב בבית-קפה בג'נבה, ללא טלפונים וכלי שיחות בענייני עבודה. סמוך לבית-הקפה "נזכר" לפתע ששכח משהו במשרד ומיהר לשם, בהבטחה שיחזור מיד. הוא לא חזר.⁵⁵

במהלך שמונת חודשי עבודתו באירופה קשר ספיר קשרים הדוקים עם כמה ספקי-נשק גדולים ומתווכים למיניהם.

הציורי שבהם היה רוזן פולני גולה בשם צ'רנצקי, שאיתו מצא ספיר, יוצא פולין, שפה משותפת תרתי-משמע. אז גם הכיר את ויליאם רובינסון, ישראלי לשעבר, סוחר גרוטאות שנוי במחלוקת, שהיה מוכן לסייע בעבודת הרכש. לימים גייס ספיר להקמת מפעלים בישראל. יכולתו של ספיר ליצור מגע עם אנשים שונים ומשונים, לעיתים משולי החברה, הייתה בלתי-רגילה. שלוש השפות בהן שלט (פרט לעברית) — פולנית, גרמנית ובעיקר אידיש, סייעו לו בלכירינטים של סחר-הנשק האירופי, שרכו ככולו נעשה "מתחת לשולחן".

אין ספק כי עמידתו בראש הרכש באירופה מהווה את שיא פעילותו במלחמת העצמאות. כאן, במרחבים הגדולים ובעזרת סכומי כסף גדולים, ניתן דרור לכושר העשייה העצום שלו. הסיבות להצלחתו ולמעורבותו היתרה בכל פרט ופרט של העבודה מוסכרות, בשני מישורים, המשלימים זה את זה.

ראשית, מן הרגע שהגיע לאירופה "נכבש" ספיר לנושא הרכש, להיקפו האדיר, לתנופה הגלומה בו, ולא פחות מכך — לתרומתו הבלתי-מעוררת להבטחת עתידה של ישראל הצעירה. לא פעם, כאשר נדמה היה לו שאנשי הרכש אינם עובדים בקצב הראוי לדעתו, היה גוער בהם: "מה אתם חושבים, קאוקגיי יחכה לכם עד שתגמרו להתבטל?"

במישור השני פעל מניע פנימי. ספיר היה רגיש מאוד למעשיו, ובעיקר להצלח-חותיו, והרבה לחפש חיזוקים שאכן הוא מצליח. בתקופה ההיא הוא לא הצטיין בעורף של ביטחון עצמי. במלחמת העצמאות התעורר העניין מחדש. כשהיה הולך לבין-גוריון איבד את כל ביטחונו והיה חדור חשש פנימי, שלא יידע להשיב על שאלותיו של "הזקן". לפיכך, לא רק שלמד היטב כל נושא על בוריו לפני לכתו לבין-גוריון; הוא אף סיגל לעצמו מנהג לרדת לפרטי-פרטים, על מנת שכל מקרה ישלש בחומר בצורה קרבת. "תמיד הפחידה אותו האפשרות שבין-גוריון יקרא לו וישאל אותו שאלות.

אפילו בחורף-לארץ הפחד הזה לא עזב אותו", אומר ד"ר צבי דינשטיין, שעבר לצידו של ספיר שנים ארוכות, החל משנת 1948.⁵⁶

נטייתו הגדולה לכתיבת מכתבים התמידה גם בתקופה זו. מדי יום כתב ושלח בין חמישה לעשרים מכתבים ומברקים. יומנו של בן-גוריון מספטמבר 1948 ואילך מביא פרטים מרובים על פניות אלו, בדרך-כלל בענייני כספים. הוא הירבה להתכתב גם עם לוי אשכול, שאול אביגור, שמעון פרס (אז עוזר שר הביטחון), טדי קולק (ראש הרכש בארצות-הברית) ואברהם זברסקי, הגזבר של משרד הביטחון.

בביקורו בארץ במחצית הראשונה של דצמבר 1948 נפגש ספיר כמה פעמים עם בן-גוריון, והזכירה האפשרות שיחזור לארץ. בפגישה הראשונה תבע ספיר סכומי כסף גדולים – 12 מיליון דולר – מהם שניים לחובות ועשרה לרכישות חדשות. בפגישה נוספת הסביר כי חלק מהכסף דרוש לו לשחרור 15 "יורקים" (מטוסי "ספיטפייר") מצ'כוסלובקיה. למטוסים אלה יועד תפקיד חשוב במבצע "חורב" לשחרור הנגב, שעמד להיערך כמה שבועות לאחר-מכן. ב-15 בדצמבר ציין בן-גוריון ביומנו, כי ספיר יצא לחו"ל לורז את עניין ה"יורקים".⁵⁷ כאחת משיחות אלה העלה אשכול את התביעה שספיר ישוב לארץ בהקדם, כדי לחזור לעבודתו ב"מקורות".

נוסף לענייני הרכש היה ספיר מופקד גם על נושא רגיש אחד לפחות – חבלות במשלוחים לארצות ערב, עוד טרם יציאתם מאירופה. הדבר סוכם בסוף נובמבר 1948 בדיון אצל בן-גוריון שבו נוכחו הרמטכ"ל יעקב דורי, אלוף יגאל ידין, שאול אביגור וראובן שילוח ממשרד החוץ. באותו דיון הוצע להקים יחידת חבלה בחו"ל שמפקדה יהיה כפוף ל"מנהל החקר" במשרד החוץ. ההכרעה האחרונה בחו"ל, כך סוכם, תהיה בידי פנחס קוזלובסקי ונמסר כי הוא מסכים בתנאי אחד: שיהיה בארץ אדם שיוכל להתייעץ איתו.⁵⁸ אכן, ספיר מעולם לא החשיב עצמו כסמכות ביטחונית ראשונה במעלה.

במחצית השנייה של מארס 1949 הסתיימה שליחותו של ספיר באירופה. הוא חזר לארץ ושב למלא את תפקיד מנהל "מקורות". חצי שנה נוספת ניתנה לו לעסוק בעבודה היחידה שהייתה, לדבריו, אהובה עליו. עתה, משקמה המדינה ומעל "מקורות" הוסרו מגבלות

מדיניות וביטחוניות רבות, חש ספיר כי כיכולתו להביא את החברה לשיאים חדשים.

אולם תו הביטחון כבר דבק בו ומדי פעם הוזמן להשתתף בוועדות של מומחים בנושאים ביטחוניים שונים. ב-16 ביוני 1949 התקיים אצל בן-גוריון דיון יסודי בענייני רכש, בהשתתפות שר האוצר אליעזר קפלן. שלושה ממשתתפי הדיון, שאול אביגור, פנחס קוזלובסקי וישראל עמיר, שיגרו למחרת היום מכתב מפורט אל בן-גוריון ובו תבעו מילוי כל ההבטחות, בהתאם לסיכומים שנתקבלו, בהיקף של מיליוני דולרים. מכתבם מסתיים בפסקה הבאה: "אנו מבקשים את התערבותך למען שישולמו לנו [ההדגשה שלי – מ.ג.] הסכומים הנ"ל, אחרת תשותק כל פעולתנו".⁵⁹ מסמך זה מוכיח, כי אף בארץ, למרות היותו ב"מקורות", המשיך ספיר להיות מעורה בענייני הרכש הביטחוני.

מנכ"ל משרד הביטחון

שר הביטחון דוד בן-גוריון, שלמד להכיר את כישוריו בשנתיים הקודמות, החליט בקיץ 1949 למנותו למנהל הכללי של משרד הביטחון. ספיר ניסה להתנגד. הוא העלה טענות שונות, ביניהן שאין לו מחליף ב"מקורות". לאחר שנים טען כי רצה לעסוק בשיכון, "כי ידעתי שעם גלי העלייה הגדולה תהיה זו הבעיה הברורה". בן-גוריון לא הירפה וספיר עמד במריו. ב-2 באוקטובר 1949 הודיע לו בן-גוריון שהחלטתו נחושה כי עליו לעזוב את "מקורות". נראה שספיר היה כבר מוכן "לקבל את הדין" (ביטוי המורפיץ ביומנו של בן-גוריון) והוא הציע מועמדים להחליפו בחברת המים. נקבע שיתחיל בעבודתו במשרד הביטחון ב-10.10.1949.⁶⁰ על התלבטויותיו וסירובו למלא תפקיד זה אנו לומדים גם ממכתב "אישי-פרטי" ששלח לבן-גוריון שנתיים בדיוק לאחר מכן, כשביקש ממנו (לא בפעם הראשונה) לשחררו מתפקידו כמנכ"ל משרד הביטחון. כתב ספיר:

בוודאי זכור לך כי לפני שנתיים ומעלה נאבקתי חרשים רבים וסיימתי לקבל עלי תפקיד מנהל משרד הביטחון. לא חשבתי (ובדעה זו נשאיתי גם כיום, לאחר 24 חודש של עבודה כמנהל משרד הביטחון) כי אני האיש המתאים לתפקיד הזה. לעומת זאת לא יהיה זה יהיר מצדי אם אומר שבתקופה

זו יכולתי בעבודה ציבורית אחרת להביא תועלת רבה יותר, ואולי להוסיף לי סיפוק נפשי יותר. רק מתוך כך שלא הרהבתי עז לעמוד בסירובי כלפיך, קיבלתי עלי בזמנו את המינוי.⁶¹

מינויו הרשמי של פנחס ספיר (עד אז נקרא קוזלובסקי. בן-גוריון תבע ממנו להחליף את שמו לעברית עם כניסתו לתפקיד המנכ"ל) הוצא ב-15.10.1949, כמעט שנתיים לאחר שהחל לעבוד ב"ביטחון". שנתיים אלה, ללא ספק, הוציאו אותו מאלמוניות יחסית והניפוהו לגבהים שאיש (כולל הוא עצמו) לא שיער שיגיע אליהם. פעילותו בתקופת מלחמת העצמאות, ובעיקר עמידתו בראש הרכש באירופה סייעה לו לחלוף מעל שורה ארוכה של עסקנים ואף פוליטיקאים ותיקים ומנוסים ממנו. "באי-רופה הוא כבר תיפקד כמו מיניסטר", אומר ישראל דיקנשטיין, "הרואה את המטרה ופחות מחנניין באמצעים. הוא היה אומר לנו לקנות הרבה ובהקדם, כיוון שבכך אנו מסייעים לביטחונה של ישראל. את ענייני הכסף, נהג לומר, תשאירו לי. נדמה לי שערך היום טרם למדו להעריך מה גדולה הייתה תרומתו של פנחס ספיר באותה תקופה. הוא היה המנוף, הנקודה הארכימדית, שאפשר את ביצועה המוצלח של הלחימה בארץ בתקופה האחרונה של המלחמה".⁶²

1. ככתבת-דיוקן שהכין עליו העיתונאי יובל אליצור, ושהופיעה ב"הארץ" ב-20.5.1955, נכתב כי הדבר היה ב-2 בדצמבר 1947 ובן-גוריון אמר לו: "קח לובסקי, אני זקוק לך".
2. דוד בן-גוריון, יומן המלחמה, בעריכת גרשון ריב-לין ואלחנן אורן, תל-אביב תשמ"ג, 15.12.1947, להלן: יב"ג.
3. דוד בן-גוריון, תולדות מלחמת הקוממיות, תל-אביב 1959 (דברי ההקדמה), עמ' 43.
4. שם, שם, וכן יב"ג, 14.12.1947.
5. שם, 18.12.1947.
6. יוסף וייץ, משמר החומות, רפ"ג תשכ"ה, עמ' 206, להלן: וייץ.
7. יהודה סלוצקי, ספר תולדות ההגנה, כרך שלישי חלק שני, תל-אביב 1973, עמ' 1426.
8. וייץ, עמ' 212.
9. יב"ג, 8.3.1948.
10. שם, 7.5.1948.
11. וייץ, עמ' 379.
12. מכתב הנהלת הקק"ל לשר הביטחון בעניין זה, ראה וייץ, עמ' 321.
13. שם, עמ' 320.
14. ראיין עב יהודה חורין.
15. ראיין עמ' יוסף אבירד. להלן: אבירד, ראיין.
16. יב"ג, 2.1.1948.
17. שם, 5.1.1948.
18. שם, 7.1.1948.

(הסוף בעמ' 61)

19. ראיון עם אפרים בן-ארצי. להלן: בן-ארצי, ראיון.
20. יוסף אביר, בדרך לצה"ל, תל-אביב 1970, עמ' 287.
21. בן ארצי, ראיון.
22. יב"ג, 13.2.1948.
23. שם, 21.3.1948.
24. אביר, ראיון.
25. כ" 2.5.1948. דיווח מחיפה "מגי" (משה דיין). שמונה על-ידי בן-גוריון להסדיר את עניין הרכוש הערבי הנטוש, לראש אג"א, יוסף אביר, כי "אין בחיפה יותר צרכי מזון להעברה, יש עוד קצת ברזל ועץ והרכבה מתקנים מכנים. יש להשקיע עבודה רבה בפרוק המתקנים... עליך לשלוח מיד את בא-כוחך שיטפל ויקח את הסחורה הנמצאת במחסנו עבור הכנסת [מפקדה ה"הגנה"], היות שקולובסקי ובן-ארצי ברחו ביום ראשון (המסמך מצוי בארכיונו הפרטי של יוסף אביר).
26. אביר, ראיון.
27. יב"ג, 17.4.1948.
28. שם, 7.5.1948.
29. אביר, ראיון.
30. הנ"ל.
31. בן-ארצי, ראיון.
32. אריה אבנר, ספיר, תל-אביב 1976, עמ' 48. להלן: אבנר.
33. ראיון עם עמנואל שחר, להלן: שחר, ראיון.
34. בן-ארצי, ראיון.
35. על סירובו זה סיפר פנחס ספיר בראיון לד"ר אורי מילשטיין, דבר השבוע, 22.5.1975 (פחות משלושה חודשים לפני מותו של ספיר).
36. החומר על "בצר" נמצא בארכיון צה"ל (להלן: א"צ), תיק 4.5/53.
37. שם, שם.
38. שחר, ראיון.
39. ביומן המערכה של בן-גוריון נזכר הדבר ב-9.2.1948.
40. שחר, ראיון.
41. הנ"ל.
42. א"צ, תיק 4100.
43. בן-ארצי, ראיון.
44. שחר, ראיון.
45. אביר, ראיון.
46. יב"ג, 15.4.1948.
47. שם, 1.8.1948.
48. אבנר, עמ' 48.
49. יב"ג, 6.9.1948.
50. העתקי כל המכתבים והמברקים ששיגר ספיר בהיותו ראש הרכש באירופה מצויים בגנון עיריית כפר-סבא. המכתב הנדון שוגר ב-3.9.1948.
51. להלן: רכש.
52. הנ"ל.
53. ראיון עם ישראל דיקנשטיין, להלן: דיקנשטיין, ראיון.
54. דיקנשטיין, ראיון.
55. הנ"ל. גם ישראל דיקנשטיין מספר סיפור דומה. וראה: אבנר, עמ' 54.
56. דיקנשטיין, ראיון.
57. יב"ג, 3, 13, ו-15 בדצמבר 1948.
58. שם, 28.11.1948.
59. רכש.
60. יב"ג, 2.10.1949.
61. המכתב נמצא בגנון עיריית כפר-סבא (תיקים אישיים של פ' ספיר).
62. מכתבים דומים נכתבו ע"י ספיר גם בכפרואר ובולי 1950.
63. דיקנשטיין, ראיון.

מרדכי נאור

אוניברסיטת תל-אביב המרכז למחקרים אסטרטגיים ע"ש יפה

קרן פרסים ע"ש מאיר צ'צ'יק ז"ל לעבודות מחקר בנושא הביטחון הלאומי של ישראל: מידע והנחיות

כללי:

1. יוענק פרס אחד בגובה 2500 דולר (שווה ערך שיקל).
2. רשאים להתחרות על הפרס רק מחקרים שהצעות מחקר לגביהם אושרו ע"י המרכז (ראה להלן).
3. על המחקרים להיות בעלי זיקה ברורה ומודגשת לבעיות הביטחון של ישראל.
4. טכס הענקת הפרס לעבודה הזוכה יתקיים בסמוך ליום השנה העשירי לפטירתו של סא"ל מאיר צ'צ'יק ז"ל בחודש מרס, 1986.
5. מוזמנים להשתתף בתחרות – תלמידים בשנת לימודים אחרונה לתואר ראשון, תלמידי תואר שני, דוקטורנטים וחוקרים.
6. חייבות להיות מוגשות למרכז לא יאוחר מיום 1.10.85.
7. ההצעות חייבות להיות מוגשות בשפה העברית בשלושה עותקים מודפסים.
8. הצעות מחקר חייבות לתאר על עמוד אחד את נושא המחקר המוצע ועל עמוד נוסף את שיטת המחקר, אופי מקורות המידע, אורך העבודה המשוער וכד'.
9. להצעות המחקר יש לצרף כתובת מעודנת ומספר טלפון, תקציר קורות חיים (C.V.), רשימת פרסומים (אם ישנם), ורשימת ממליצים שאליהם ניתן לפנות, אם יהיה צורך לקבל חוות דעת על המועמד.
10. למגיש הצעות המחקר שיואשרו תימסר הודעה עד לתאריך 10.2.86.
11. חייבות להיות מוגשות למרכז לא יאוחר מ-15.2.86.
12. העבודות תוגשנה בשפה העברית בלבד ובשלושה עותקים.
13. על העבודות להיות מודפסות ברווחים כפולים. אורכה הכולל של העבודה לא יעלה על 100 עמודים ולא יפחת מ-50. על העבודות לכלול תיעוד ורשימה ביבליוגרפית בהתאם לכללי הציטוט המדעיים.
14. רשאיות להשתתף בתחרות אך ורק עבודות מחקר מקוריות שטרם ראו אור (ניתן להגיש עבודה ששימשה למילוי חובות אקדמיים באישור ה"מורה המנחה), ואשר כתיבתן לא מונעה על ידי כל גורם אחר.
15. בידי המרכז תהא הזכות לפרסם את עבודות המחקר שתזכה בפרס.
16. עובדי מדינה המגישים עבודות מחקר חייבים לצרף הצהרה מאן מנע מהגשתם עבודותם לעיתים עבודת המחקר ולפרסומה.

עבודות המחקר:

הצעות מחקר: